

פליציה קראי

הנשים בגטו קרקוב

הקדמה

מאמר זה המתאר את גורל הנשים בגטו קרקוב, מתבסס על ספר שיראה בקרוב אור בהוצאת יד ושם. תוך כדי עבודה לצליל יום אחד הטלפון וקול מוכר הפציר בי: "אבל אל תשכחי להסביר, מדוע לא פרץ מרד בגטו קרקוב!"

מדוע לא הרימו יהודי קרקוב את נס המרי? על זה משיבה גב' ויינפלד, שיחד עם כל משפחתה נכלאה בגטו קרקוב. פעם התגלגל לביתה כרוז של המחתרת הלוחמת ובו המלים המפורסמות של דולק (אהרון) ליבסקינד, מנהיג "החלוץ הלוחם": "אנו נלחמים על שלוש שורות בהיסטוריה." [1] על זה הגיבה אם המשפחה: "אלו מלים נשגבות מאוד, אבל אינני יודעת, איך נלחמים למען ההיסטוריה. אנו נלחמים על כל רגע של חיינו- אנו רוצים לשרוד." [2]

תשובה אחרת נותן סימק (שמשון) דרנגר, חבר המפקדה הראשית של "החלוץ הלוחם": חוסר הרצון להילחם מצד ההמונים היהודים, ההולכים למוות כצאן לטבח טמון בראש וראשונה במנטליות הגלותית. "נדודי הגלות מדורי דורות הגבירו בנו את הרכרוכיות הפנימית." [3]

ההיסטוריה האנושית מלמדת, כי מאז ומתמיד בכל מאבק ובכל מרד היו הגברים זקוקים לתמיכתן ולעזרתן של הנשים. כאשר בזמן מלחמה מופיע ביישוב כלשהו הצורך בפיוני הנשים, מתעוררת מיד ההסתייגות: נוכחות הנשים תעודד את רצון הקרב של הלוחמים. מכאן הדילמה: האם עמדת הנשים הפכה לאחד הגורמים שהחלישו את רצון הקרב של יהודי קרקוב? או אולי צדקה אותה נערה שהיתה כלואה בגטו, הטוענת, "כי זו היתה מלחמה אחרת לגמרי", [4] שתבעה כללי מלחמה אחרים?

בניסיון להשיב על שאלות אלו מתמקד מאמר זה בכמה תחומים, בהם ניסו הנשים בגטו קרקוב להילחם על ההישרדות. ישפוט הקורא, האם דרכי לחימתן היו ביטוי ל"רכרוכיות פנימית האופיינית למנטליות הגלותית", המהווה אנטיזה לרצון הקרב של חברות המחתרת היהודית.

המאפיינים של גטו קרקוב

בקווים כלליים תולדותיו של גטו קרקוב לא היו שונות מן הגטאות האחרים בפולין הכבושה, אך היו כמה הבדלים. קרקוב נבחרה להיות בירת הגנרל-גוברנמן ונוכחותם של מוסדות השלטון הגרמניים בעיר השפיעה על גודל הגטו ועל היקף אוכלוסייתו. הוא הוקם מאוחר יחסית, במרץ 1941 בפרבר פודגורזה (Podgórze), שם היו מצויים בתים ישנים ונמוכים לרוב, ללא מרתפים, ועל פי רוב ללא שירותים סניטריים. כאן נכלאו כ-17,000 נפש מתוך 80,000 יהודים שהיו בקרקוב בסוף 1939, מהם כ-20,000 פליטים. בניגוד לגטאות האחרים, שם רוכזו אלפי יהודים, כבר במאי 1940 התחילו השלטונות לגרש את יהודי קרקוב לעיירות הסביבה. רק אלה שקיבלו את ה"קנקארטה" (Kennkarte), יכלו להישאר בגטו. הדבר גרם לפירוד בין בני המשפחה, כאשר חלק מהם נותרו בגטו ואחרים גורשו. הגרמנים היו מעוניינים בקיום גטו קטן, עם אוכלוסיה פרודוקטיבית ועמידה, שתביא לשלטונות תועלת ולא תפגע ברגשות "האסתטיים" של אורחים נכבדים על ידי מראות של שלדים גוועים מרעב ברחובות הגטו. בתקופה הראשונה לקיומו רק בגטו זה העבירו השלטונות לידי היודנראט מענק תמיכה, שנוצר ממכירת הרכוש היהודי המוחרם. מתוך חשש בפני מגיפות רק בגטו קרקוב הותר קיומו של בית מרקחת בבעלותו של הרוקח הפולני, תדאוש פאנקייז' [5].

הגטו התקיים שנתיים ומצבו התדרדר בהתמדה. לצד הגירושים הקטנים, עברו על תושביו שתי "אקציות" אכזריות, הראשונה ביוני 1942 והשנייה באוקטובר אותה שנה, בהן הוגלו למחנה השמדה בלז'ץ אלפי יהודים. אחרי כל "אקציה" שטח הגטו צומצם ובמקביל הוכנסו לתוכו אלפי פליטים מן הסביבה. מיום ליום פחתו האפשרויות להשיג מזון נוסף, הצפיפות גדלה, התגבר הטרור היומיומי. עם חיסולו הסופי ב-13 במרץ 1943 נרצחו בגטו כל הזקנים, הילדים והחולים. הנותרים, "כשרים לעבודה", הועברו למחנה עבודה פלאשוב.

בגטו נכלאו אלפי נשים מכל הגילים ומכל שכבות החברה, עשירות ועניות, פשוטות ובנות אינטליגנציה, דתיות וחילוניות. הסגירה והבידוד העמידו לפנייהן משימות, שאת קיומן לא שיערו קודם מעולם.

"אמא יהודיה"

במסורת ובתודעה היהודית קיימים מושגים, בהם ניתן להשתמש רק בצורת יחיד ואחד מהם הוא "אמא יהודיה", "א יידישע מאמע", בשביל כל יהודי-האחת והיחידה. חלקן היו בודדות, כי בעליהן ברחו עם תחילת המלחמה למזרח, לשטח הכיבוש הסובייטי. בעדויות ובזכרונות של ניצולי קרקוב עולה דמותה: פקחית, דואגת, נמרצת, משתדלת להגן בכל מחיר על ילדיה. את התחושה הזאת מביאה בשירה אילונה כרמל, שבהיותה בת 16 הרגישה כיצד התמוטט עולמה ונעוריה, כשהאב נרצח, והיא נותרה עם אחותה ניצבת בפני הגורל האכזר:

ואז הופיעו הן - הידיים של אמא,
ידיה של אמא האהובות,
בלובן הן נפרסו, כמו כנפיים,
הגנו, שמרו עלינו, כמו חומה
בפני העולם אכול להבות...[6]

(קטעים, תרגום מפולנית: רות שטרן)

הלחימה היתה בכל החזיתות, בראש וראשונה נגד הרעב. האם שידעה, כי ילדיה מצפים למנת לחם, השתדלה לגבור על כל המכשולים. יוסף באו מספר, כי אמו בהיותה כובענית מדופלמת, הועסקה בחנותה, שנמצאה רחוק מהגטו. "כדי לשמור על קשר החיים עם העולם החיצון, המאפשר לארגן טרף לקיבותינו הבלתי שבעות - הלכה אמא מדי יום בבוקר ארבעה קילומטרים ובלילה, טעונה מנות דחק, נדדה עייפה ומעונה אותם ארבעה קילומטרים בחזרה לגטו".[7]

ההתרוששות המהירה והעדר הגברים מן הבית אילצו נשים רבות להתמודד לבדן עם מצבים מסוכנים, על מנת לשמור על שארית הרכוש. העסק של משפחת רוטנברג - כמו כל העסקים של היהודים - הועבר לידיה של "נאמן" גרמני, במקרה שותף לשעבר של בעל העסק היהודי. כאשר אמה של אירנה הלכה לדרוש ממנו החזר כספי המשפחה, הוא השיב את פניה ריקם בתוספת איומים.[8] קרו גם מקרים אחרים: בביתה של הגב' גרוס ביקרו תכופות גרמנים שחיפשו הזדמנויות לשוד וגזל. פעם, כאשר הגיעו שניים ודרשו כסף (שהיה מוסתר בקנקן קפה בארון), ערכה גב' גרוס הצגה של התקפת היסטריה, שהצליחה להבהיל אפילו את 'האורחים' והצילה את הכסף...[9]

כאשר נגמרו הכסף והתכשיטים, הפך מקום העבודה למקור יחיד של מזון נוסף. אמה של שושנה אדלר סחבה יום יום את מנת המרק הנוספת ממקום העבודה הביתה.[10] כמוה עשו עשרות ומאות אמהות אחרות. והודות לעבודתן הבלתי פוסקת של נשים, לחיים בגטו היה עוד גוון של חיים "נורמליים". עבור אמה של הלנה נלקן לא היו קיימים "חיי רגע": בכל מצב יש לנהוג ולחיות כבן אדם.[11] "הדירה", ז.א. חדר קטן ששימש את כל המשפחה, היה תמיד מצוחצח ואם לארוחה היו רק תפוחי-אדמה עם רוטב חרדל-השולחן היה תמיד מכוסה במפית צחורה. איזה ערך פסיכולוגי היה אז למפית לבנה על השולחן? האם היה זה ביטוי של מנטליות בורגנית או של שמירה על שפיות הדעת?

האימהות נאלצו להתמודד לא רק על השגת הצרכים החומריים, אלא גם עם שאלות, שבאותם "זמני הבוז" הציגו להן הילדים ולא היתה להן תשובה עליהן: "מה זה יהודי? - שאל יורק בן שש את אמו- אני לא רוצה להיות יהודי!"[12] כיצד היה עליהן לנחם את הילדים השרויים בדיכאון עמוק, בלי בית ספר, בלי משחקים?[13] לפעמים היתה תגובת האם בלתי צפויה גם לילדיה: רות קורנבלום שהתחנכה במשפחה מסורתית אך מתבוללת, הפצירה באמה, שיקנו ניירות אריים ויצטרפו לאבא שברח למזרח. אבל האם סירבה: "אינני שחקנית ואם נגזר עלי למות, אמות כיהודיה! לא בא בחשבון וסוף פסוק!"[14]

האין זה ביטוי ל"רכרוכיות גלותית טיפוסית?"

במחצית 1942 התהפך העולם. בזמן ה"אקציה" הגדולה ביוני, שארכה כמה ימים, נקרעו המשפחות לגזרים. "אמי האמיצה - מעידה שושנה אדלר- עשתה את הבלתי אפשרי ובדרך לא דרך השיגה את 'הפתק הכחול' (הכוונה לאישור חדש להישאר בגטו) בשביל שתינו. לפי שעה משמעותו היה דחיית המוות".[15] אבל אמה של אירנה לא השיגה אותו וגורשה בכוח יחד עם האחרים לכיכר של מפעל "אופטימה", שהפעם מילא תפקיד של "Umschlagplatz". "ניסיתי להשיג את הפתק עבורה - נזכרת אירנה ברונר- אך לשווא...רצתי לכיכר 'אופטימה'. כשאמי ראתה אותי, נבהלה שאני רוצה ללכת אתה ופקדה עלי להסתלק".[16]

גירוש יוני הבהיר להורים בצורה חד משמעית, כי הראשונים לחיסול יהיו הילדים. מה יכלה לעשות אמא יהודיה כדי להציל אל ילדיה? גיזלה בת השבע נשלחה ע"י ההורים "החוצה" הודות לשוטר פולני משוחד. היא התגלגלה ברחובות קרקוב עד שהסתיימה האקציה וחזרה לגטו.[17] במשפחת בוסאק התלבטו: אב המשפחה הודיע, כי ידיו הפולני הציע לו למסור את הילדים למנזר, יש כל הסיכויים כי שם ינצלו. האם הסכימה. אבל הילדים סירבו- ונשארו בבית.[18] היו גם מקרים הפוכים: במפעל לתיקון נשק עבדו בנות יהודיות סמוך לקבוצת פולנים צעירים מ"שירות בניה" (Baudienst) ואחד מהם, פראנק, בחור הגון, התאהב בצסיה שטרנגסט היפה ורצה להוציאה

מהגטו ולהצילה. אמה של צסיה תפסה את ראשה, כששמעה על ההצעה: את תלכי עם הגוי הזה?? תשכחי מזה! [19]

היתה עוד דרך הצלה: אמו של נתן גרוס דאגה בעוד מועד לרכוש ניירות אריים לכל המשפחה. אבל לא לכולם היה הכסף לרכוש אותם, המראה "הארי" וידיעת השפה הפולנית הרהוטה. פעם נזדמן נתן גרוס במקרה לבית הסוהר של המשטרה היהודית בגטו והתפלא לראות את הצד האחר של "הניירות האריים": מאחורי הסורגים ישבו נערות בלונדיניות יפות. מי היה מנחש שהן יהודיות? [20]

לא ידוע לי וספק אם נשתמרה סטטיסטיקה על מספר לידות בגטו קרקוב. עובדה היא, שלגטו הגיעו נשים בהריון והודות לקיום המחלקה הגינקולוגית בבית החולים הכללי יכלו ללדת בתנאים טובים. [21] אבל איך להחזיק תינוק או פעוט ואיך להאכילו בתנאי מצוקה ההולכת ומחמירה? במאמצים עילאיים ובמסירות אין קץ ניסו האימהות להתמודד עם המציאות הנוראה: זופיה שטנדיג הוציאה מן הבית בהדרגה כל כלי וכל בגד מיותר, כדי להחליפו במזון במקום העבודה ולשלם ל"מטפלת", ששמרה על בתה בת השלוש. [22] אך כאשר הגיע הרגע הגורלי... מה היה על אותה האם לעשות, שיחד עם תינוקה ועוד עשרים איש הסתתרה בבונקר בזמן גירוש אוקטובר והתינוק החל לבכות? איש לא הסתכל בכיוונה, כאשר היא שמה כרית על פניו... [23]

אחרי הגירוש באוקטובר 1942 הגטו חולק לאזור A ולאזור B ופורסמה הודעה, כי לאזור B יעברו אלה שאינם כשרים לעבודה, כולל פליטים, ילדים וזקנים. חיסול הגטו במרץ 1943 העמיד לפני ההורים משימה בלתי אפשרית: לפי הפקודה יכלו לעבור למחנה פלאשוב רק בני נוער מגיל 14. עוד לפני החיסול נפוצה בגטו שמועה: הגרמנים הבטיחו לאורך־גנים (שוטרים יהודים) העוברים למחנה פלאשוב, שיוכלו לקחת את ילדיהם. אניטה (שם בדוי) ידעה על כך מן המאהב שלה, ששירת במשטרה היהודית. בעלה של אניטה ידע על הקשר הרומנטי ועצם עיניים. מדוע? כי תמורת חסדי אשתו, האודמן המאוהב הבטיח להעביר לפלאשוב את שני ילדיה. [24]

ביום החיסול אנשי הס"ס בדקו כל תרמיל וכל חבילה שהיתה בידי יהודים היוצאים מן הגטו. לאה בלדברג הסתכנה בכל זאת והוציאה על גבה שק עם בנה הקטן. [25] יורק צווייג בן הארבע הוסתר בתרמיל. כשאמו, הלנה צווייג הגיעה לשער היציאה, הניחה את התרמיל על האדמה והשכן שלה בשורה, צימרמן, העביר את התרמיל בבעיטה לצדה השני של הגדר, שם הונחו חבילות שכבר נבדקו. [26] אבל רק ילדים בודדים עברו. אניטה ויינפלד, שטיפלה בשלשה בני זודים יתומים, ניסתה לעבור את השער יחד אתם, אך ברגע האחרון היא נדחפה החוצה והקטנים נשארו בגטו. הם נאספו ע"י קרובתם, רלה פרלמן, שצירפה את השלישייה לשני ילדיה ויחד עם כולם הלכה לגטו B. רלה ידעה, איזה גורל מצפה לה ולילדים בגטו B... [27]

האם כל האמהות היו מוכנות להקריב את חייהן וללכת עם הילדים למוות? היו שהופרדו בכוח, היו שנשלחו למחנה פלאשוב ישר ממקומות העבודה מבלי לדעת, שאת ילדיהן אשר השאירו בגטו - לא יראו יותר לעולם. והיו שבמלוא ההכרה עזבו את ילדיהן ובחרו בדרך החיים.

התבגרות בצל ה"אקציה"

באותם הימים הילדים היהודים היו מתבגרים מהר. לעתים קרובות דווקא על הילדות הוטל העומס של עזרה כלכלית למשפחה. אמנם הסרט הלבן עם מגן דוד - סרט הסימון של יהודי הגנרל-גוברנמן - חייב את כל היהודים, אבל לילדות עם מראה "טוב" היה קל יותר להתחמק ממעקב הסביבה. במשפחת נצר האם עם הבנות הגדולות נותרו בגיטו, אבל האב עם אסתר בת 14 נאלצו לגור בכפר הסמוך, פרוקוצים. מדי פעם אסתר - בלי הסרט היהודי - היתה מביאה מצרכי מזון לגטו עבור המשפחה ולצורכי מסחר. מיבצע כזה תבע אומץ לב, כי הנתפס נענש במעצר, משם הובילה הדרך למחנות הריכוז. פעם אסתר נאסרה ע"י השוטרים הפולנים ששמרו ליד שער הגטו ורק הודות לשוחד ניצלה ממאסר. [28] בדומה לאסתר מאות בחורות הפכו ל"ספקי המזון".

כאמור, עד יוני 1942 היתה עוד אשליה של חיים ודאגות הפרנסה טרם השכיחו את הבעיה החמורה של הפסקת לימודים וחוסר עיסוק מתאים לנוער. אמנם חובת עבודת הכפייה חלה מגיל 14, אבל רק עבודה וצרות לא יכלו למלא את החלל הריק, שנוצר בקרב הצעירים בגטו והמבודד. קשה ביותר היתה תחושתם של בני נעורים מבוגרים יותר, שלפני המלחמה עמדו לפני סיום לימודי התיכון ואף החלו בלימודים באוניברסיטה. נוספו לכך הגזירות המיוחדות: בדצמבר 1941 יצאה פקודה, כי כל היהודים בגיל 14-25 חייבים לעבור בדיקות "אנתרופולוגיות". בחורות נאלצו לעבור בעירום בדיקות משפילות בידי רופא גרמני, כולל בדיקות גינקולוגיות וחוויה זו נרשמה בזכרונותיהן כאחת הקשות ביותר. [29]

מה הפלא, שהעוני המחמיר, ההשפלות הבלתי פוסקות, חיסול חיי התרבות, הגירושים "הקטנים" והאימה בפני העתיד המעורפל הכתיבו הרהורים קשים:

וכך אנחנו יום יום חיים,
בלי רדיו, חשמלית או קולנוע,

בלי לימודים, פטורים מכל חובה,
אין רצון לחיות ואין מטרה...
רק מעטים שומרים על מורל גבוה,
והרוח נפלה, כן, אצל רובם,
שהרי לנו, לצעירים, יום יום כאן ממתין
המוות - לא רגיל - אך אחד לכולם!
על כן, על מנת להשכיח יסורים וצרות
אל תתפלאו, שאנחנו - שותים!
כדי להטביע בכוס מלא היין
חיים ללא מחר, חיים עלובים...
כן, הרי קיים, במרחק, אי שם
בית ספר, רדיו, קולנוע, פשוט - העולם!... [30]

(הלינה נלקן - תרגום: פ. קראי)

שיר זה, המזעזע בפשטותו, כתבה הלינה נלקן ביומנה ביולי 1941, כאשר איש בגטו לא ידע, כי על כל יהודי אירופה מאיימת השמדה טוטאלית. מניין לנערה בת 17 אותה תחושה של יאוש, של חוסר תקווה? במחצית 1941 עוד היה מה לאכול, בבית עוד היו אמא ואבא, עוד היו חברים ואפילו – אהבות ראשונות. והיתה תשוקה עזה לחופש, ללימודים, לשמחה, לאהבה. במה מצאו אותן נערות קצת נחמה ותקווה?

נכון, היו מסיבות שכרות. בגטו חסר לחם, אבל וודקה ויין ניתן היה להשיג תמיד. הפגישות החברתיות היו נערכות בדירות פרטיות, אצל אחד מן "החברה". תחילה שרו, שוחחו, סיפרו על העבודה, התבדחו על חשבון "שליטי הגטו", אחר כך היתה מוזיקה וריקודים סלונים והערב היה נגמר בגיפופי זוגות בפינות החדר. וכמובן שתו. היו גם פגישות מסוג אחר. מספרת אירנה ברונר:

"אצל חברתי פרנקה מונד היה עוד פסנתר, היינו מתאספים אצלה, ניגנה אז ביאנקה פילץ, פסנתרנית צעירה וכשרונית מאוד. הבנים הביאו פטפון ותקליטים עם מוזיקה קלאסית וכאשר היינו מאזינים למוזיקה הנפלאה, ניסינו בכל כוחותינו להינתק מן המציאות ומן הפחד מפני העתיד. בכלל בני הנוער היו מתאספים הרבה, לומדים יחד, היו חוגים לשפות זרות, חוגי ספרות. כפי שלאחרים הדת, כך בשבילנו האמונה בנצחיות הערכים ההומניסטיים או האמנותיים נתנה לנו את הרגשת העליונות מעל המצב, נתנה לנו כוח הישרדות".

גזירת הביטול של בתי הספר לילדים יהודים הולידה יוזמות שונות: באותן עיירות וכפרים, לשם גורשו אלפים מיהודי קרקוב עוד בשנה 1940, נתגלו בין הבחורות היהודיות כשרונות פדגוגיים. כך לדוגמה, בעיירה בז'סקו-נובה אירגנה ברוניה שכטר, סטודנטית לשעבר, קורס לילדים מגיל 7 עד 14, בו לימדה פולנית, חשבון, גרמנית ואפילו... לטינית. [31] כאשר הוקם הגטו, רבים היו המורים והמורות מלפני המלחמה, שעמדו על מצוקת נוער וחיפשו בעצמם קצת פרנסה. מיוזמתם היו מתארגנים חוגים שונים, בהם התנהלו לימודים בדירות פרטיות.

מריה פיילר-פלינסקה, המנהלת לשעבר של הגימנסיה לבנות, זוכרת, כיצד כחודש אחרי כניסת הגרמנים לקרקוב הגיע לביתה קצין גרמני צעיר ודרש בפקודת השלטונות למסור לו את מפתחות הגימנסיה. בהזדמנות זו הסביר לה, כי היהודים הם פרוזטים ולא בני אנוש ולכן אין הם זקוקים ללימודים. [32] פלינסקה הגיבה בארגון "קומפלטים" חשאי ללימוד ביולוגיה. על המורה לספרות מספרת מרים עקביא: בחוג לספרות לימדה רוזה באומינגר, מורה נהדרת. היא ידעה לנטוע בלב תלמידיה אהבה לסיפור יפה, לימדה ניתוח טקסטים, ממנה למדו מה היא "אודיסיאה" ויצירות נפלאות אחרות. [33]

רחל אהרונוביץ – שפירא, שאף היא עבדה כמורה, זוכרת את הדילמות, אתן התמודדה בזמן השיעורים:

"שאלתי את תלמידי - על מה נלמד בשיעורים שלנו? התשובה היתה: על ספרות יפה. ויפה היה זה שדיבר על מעשים יפים. הרי גיל זה – זה גיל האידיאלים... הילדים הסכימו, שירמו אותם, הם רצו שירדימו אותם... היינו בוחרים יצירות כאלה, שאפשרו לנו להתרחק מחיי יום יום. זכור לי, שפעם בזמן הוויכוח על אחד הספרים, דיברנו על נושאים מוסריים, על ערכים כלל-אנושיים. ואז אחת התלמידות, בת 16, שאלה: 'מדוע הם רוצחים אותנו? היכן הערכים האלה?' הרי כל זה אינו קיים כלל, רק בספרים כותבים כך'. - לא ניסיתי אפילו לשכנע אותה. הרי המציאות הסובבת אותנו היתה כה אכזרית. ילדים אלה נשאו בקרבם רעיונות נשגבים, אבל הרגשתי, כי הם בעצמם רצו להחניק אותם, לסלק אותם, הם רצו להיות גסים, אכזריים, הם חלמו על נקמה. התמורה שחלה בנפשות עדינות אלו הורגשה היטב... המציאות האימה הרחיקה אותם מן האידיאלים, מחלומות הנעורים היפים, שהם זכותו של כל צעיר. בחיי יום יום, בתוך המשפחות שנופצו, מול הקלגס הגרמני - הם היו בהחלט ריאליסטים" ... [34]

את הביטוי הנוקב לאכזבה מכל האידיאלים מוצאים בשירה של הנריקה כרמל הפונה "לפרופסורים":

לימדתם אותנו לחפש אידיאלים

במילות הפייטנים והמשוררים,
 על כנפי השירה להתרומם לשמים
 ובשכל לחדור לרזי הרזים,
 במלה humanus הקסמתם נפשנו, [35]
 פקדתם כרוע ברך בפני הוד-גאון-רם!
 ולכן כה קשה לשאת את סבלנו
 ולכן חסרת אונים אנוכי בעולם.
 עליכם היה לזנק בחשאי
 וחיים בקרניים ללמדנו לתפוש!
 ולהלום באגרוף ישר בין עיניים
 מכה בחיים - ולהכניעם בעוז!
 ללמדנו לצעוק בקול, כך שישמעונו
 ולפרוץ כל מכשול בכוח של רעם,
 ולרמוס אחרים, על-מנת לא ירמסונו,
 ולהרגיל את עינינו לאימת הדם!
 לשם מה בנפשנו געגועי שווא נטעתם,
 הוי מורים מלומדים וחכמים, אי-שם!
 האם בתומכם באמת לא ידעתם,
 שלבני-אנוש אין מקום בעולם? [36]
 (הנריקה כרמל, תרגום: יעל שליט)

אכן מופיעים כאן רגשות חדשים: יצר הנקם, האמונה בכוח, הסגידה לאלימות. רגשות זרים בהחלט ל"רכרוכיות הגלותית". אבל כיצד לתרגם למעשה את רצון הנקמה? האמנם יש מחתרת בגטו? היא היתה, אפופה בסודיות ומסתורין, מפחד מלשינים ששרצו בשטח. וכאשר בא הגירוש ביוני 1942 והתנפצו כל האשליות, רבות היו הנערות, שהלכו לטרנספורט יחד עם הוריהן: גיזה שטיינר, מרילה בקר, רניה רוזנברג ואחרות. [37] מדוע עשו זאת?

אלה שנותרו, שוב נרתמו למעגל היום-יומי: ביום עבודת כפייה, בערב עמידה בתור לקבלת הלחם, עזרה בבית ובערב- פגישה עם חברים וחברות. לבעלי אפשרויות לשלם בעד כרטיס כניסה היתה אפשרות לבקר בקונצרט או במופע אחר, שהתקיימו מדי פעם באולם של "הבורסה" או של בית היתומים (ראה להלן). אפילו בתי הקפה המעטים שעדיין היו קיימים בגטו, היו בערב מלאים עד אפס מקום...

ושוב מופיעה הדילמה: האם נוכח איום המוות היה טעם לערוך מופעים, מסיבות ופגישות חברים? האם אלה שעשו זאת היו גיבורים? "לא - עונה הלינה נלקן - לא היינו ולא חשבנו את עצמנו לגיבורים. אבל בכל זאת- זו כן היתה גבורה, אותו מאבק, אותה השתדלות לחיות באופן "נורמלי" בתנאים שאינם מתקבלים על הדעת, על פי התהום של השמדה טוטאלית." [38]

בעבודה ובהצלה

כל יהודי הגטו, נשים כגברים, היו מועסקים בשני סוגי עבודה: עבודה קבועה ועבודות דחק, קרי עבודת כפייה. לגבי הסוג הראשון, עד יוני 1942 חויבו בעלי עסק גרמנים לשלם שכר זעום לעובדיהם היהודים, שרק עם "אישור עבודה" יכלו לקבל את תלושי המזון שחולקו בגטו. כמו כן מקום עבודה "בחויץ" אפשר לנהל מסחר עם פולנים. אין פלא, שבגטו "הסתובב" פזמון פופולרי לפי מנגינה עממית:

"אישור מעבר" האדום
 ו"קנקארטה" צהובה ביד
 בקנקארטה תאחז וברח להימלט
 אם יתן המשמר לעבור!
 כי בגטו אין חיים ליהודי,
 אם לצאת אין לו זכות,
 אם ישליך אותו הגורל לגטו,
 חיש מרעב שם ימות! [39]

(כתבה ותרגמה מפולנית גוסטבה שטנדיג- לינדברג)

את טיבו של מקום העבודה בדקו על פי יחסו של המעביד הגרמני וטיב המרק שחולק בצהרים. המבוקשים ביותר היו מפעל "אמליה" של אוסקר שינדלר המפורסם ומתפרה למדים של

יוליוס מאדרייץ' (Madritsch) - שניהם היו ידועים ביחס הוגן ובדאגה לעובדיהם. שם גרוע בהרבה היה למפעל לדברי חשמל "קאבל" (Kabel) שמחצית עובדיו היו נשים. [40] על יחס אנושי של חולים וממונים גרמנים מספרת רות קורנבלום שעבדה כאחות בבית חולים צבאי. [41]

כללית, ככוח עבודה היו הנשים מועסקות במיוחד בעבודות ניקיון. יום יום נסעו משאיות מלאות נשים מגטו קרקוב לבניינים ציבוריים, לקסרקטין, לבתי חולים ועוד. מבוקש מאוד היה שדה התעופה ראקוביצה, ולא במקרה נקלטו שם הרבה בחורות יפות. הטייסים הגרמנים העדיפו מן הסתם לראות בקרבם פנים צעירות ויפות. אמנם קירצוף רצפות, ניקוי בתי שימוש ופריקת ערימות שמיכות לא היו עבודה קלה - מספרת הלינה נלקן - אבל תמיד נמצאו כמה טייסים, שברצון עזרו, לא חששו לשוחח, חילקו לבנות שוקולד וסיפרו בגעגועים על הבית והמשפחה. אבל לקשרים רומנטיים לא היה כל סיכוי, גם הטייסים ידעו מה היא "Rassenschande" ומה העונש הכרוך בה.

הלינה תפסה את עצמה לא פעם בהרגשה מפתיעה, שהיא מרחמת על בחורים חסונים אלה, הרי גם להם מצפה המוות... [42]

אפשרויות התעסוקה לנשים בגטו היו מוגבלות מאוד. שושנה אדלר עבדה יחד עם אמה ב"אופטימה" בתפירת מדי צבא [43]. היה שם אפילו "סלון אופנה", בו תפרו בגדים לנשותיהם של קצינים ופקידים גרמנים ושושנה זכתה לא אחת ב"כבוד" לשמש מנקה למידות. [44] בקואופרטיב לייצור מברשות הועסקו כ-40 נשים. [45] נשים רבות עבדו בבתי מלאכה שונים ב"אופטימה", בייחוד בתפירה ובסריגה. כל עוד התקיימו בגטו חנויות, היו שנתקבלו לעבודה כזבניות או כעוזרות למיניהן. בעלות יוזמה פיתחו "ענפי כלכלה" שונים. כך לדוגמה עסקה מלווינה פרלמן יחד עם חברתה בייצור עוגיות מקקאו ופתיית קווקר. [46] היו גם בתי מלאכה קטנים לדברי סדקית, למוצרי נייר, לממתקים, בהם עבדו נשים; היו ספריות ותופרות.

נוסף לתעסוקה פחות או יותר קבועה, נאלצו הנשים כגברים לצאת לפחות פעם בשבוע לעבודת כפייה, עליה לא קיבלו שום תשלום: פינוי שלג, ניקיון בניינים שונים, פריקת מטענים וכו'. עם גבור העוני הלכו ורבו הנשים, שהיו מוכנות תמורת תשלום ללכת לעבודה במקום "בנות טובים" למיניהן. בעדויות מופיעים סיפורים רבים על יחסם של הממונים הגרמנים ל"עבדיהם" ולפעמים ניכר הבדל ביחסם כלפי גברים ונשים. צבי ברלב, שנתפס לעבודה בקבוצה מעורבת מעיד, כי את הבנים הריצו לפריקת ארגזים במכות וקללות, ולעומת זה לבנות היה מזל: אחד הקצינים הגרמנים הביא להן בסתר לחם והיה מנחם אותן. [47] מקרים דומים מוצאים גם בעדויות אחרות. [48]

בגטו קרקוב פותחו צורות שונות של עזרה הדדית ופעילות סיעודית, בהן לקחו חלק נשים. עד סתיו 1942 פעל כאן "ארגון הסעד העצמי היהודי" (ŽSS) שקיבל תרומות מחו"ל ותמך בכל מוסדות הסעד ובבתי חולים. [49] בין היתר תמך "ארגון הסעד" במרכז סיוע ליתומים "צנטוס" (CENTOS), שהחזיק מעונות וגני ילדים ועזר לבית היתומים ול"בורסה" - היא הפנימיה המקצועית של היתומים הבוגרים. בכל אותם מקומות עבדו נשים, לרוב בהתנדבות, והן שעמדו ברחובות הגטו כל יום ראשון על מנת להתרים עוברים ושבים למען המוסדות שבהם עבדו. הן ישבו גם בוועדת התרבות שפעלה על יד מחלקת הסעד של היודנראט. [50] בסיוע הוועדה התקיימו בגטו קונצרטנים ומופעים, שהכנסותיהם היו קודש למוסדות הסעד. לקיום הקונצרטים ניתן אישור השלטונות ומותר היה לנגן רק יצירות של מלחינים יהודים. [51] בגטו לא חסרו נגנים מוכשרים ובמופעים השתתפו גם זמרות ורקדניות. עד הגירושים הגדולים ניתן היה ליהנות אפילו מהופעות בלט, שהתקיימו באולם של מפעל "אופטימה", בהדרכתה של רנה לוקס ברוכת הכשרונות.

היתה גם "יוזמה פרטית": בביתה של משפחת איכנהולץ אירגנו הצעירים הגרלה עבור ילדים שכל הכנסותיה הוקדשו ל"צנטוס" ולבית יתומים. לא חסרה גם פתיחה חגיגית לאירוע:

שלום ילדים! היום - משחקים!
הגרלה גדולה פה מארגנים!
כי מטרה נעלה לפנינו...
עלינו לעזור לאלה בינינו,
שהם בלי אבא ואמא, לבד הם נותרו
וכאן בגטו רק בנו נחמה מצאו...
בהגרלה זו, שהיום נשחק,
נאסוף מעות עבורם, לארוחה,

על מנת שכל בוקר יוכלו לקבל
"קפה" ופרוסת לחם עם ריבה מתוקה...[52].
(הלינה נלקן (קטעים) - תרגום: פ.קראי)

הלינה נלקן עבדה בהתנדבות זמן מה כ"אחות" ב"צנטוס" וביקרה בדירות רבות על מנת לבדוק את תנאי החיים של הילדים, ראתה את הרעב, העוני, הצפיפות הנוראה והזוהמה, שההורים הטרודים בעבודה לא יכלו להתמודד אתם. במוסדות סגורים היה המצב טוב יותר – לפחות בשנה הראשונה לקיום הגטו. מנהלת בית היתומים, אננה פוירשטיין, פעלה רבות לטובת הילדים. גם כאשר גברה המצוקה, השתדלו לספק להם תזונה סבירה וצעצועים, הבמאית מריה ביליג אירגנה הופעות ילדים שהכנסותיהן שיפרו את תקציב המוסד. [53].

ושוב עולה השאלה: לשם מה? האם כל אלה שטרחו, ניסו להקל ולעזור, טרם הבינו שהכל לשווא? ב"אקציה" של אוקטובר 1942 נרצחו 300 ילדים מבית היתומים. הגרמנים הציעו למנהלת להישאר בגטו, אך היא סירבה בתוקף. אננה פוירשטיין הלכה בראש צעדת הילדים, שגורשו למשלוח המוות, [54] כמו יאנוש קורצ'אק.

ניכר למדי היה חלקן של נשים בארגון ובאחזקה של ארבעה בתי חולים. רלה טנצר והלנה הבר אספו וסיפקו מצעים וכלי מיטה בשביל החולים. בכל בתי החולים עבדו, חלקן בהתנדבות, רופאות ואחיות שעל מסירותן מספר רבות בזכרונותיו ד"ר אלכסנדר ביברשטיין. בזמן גירוש אוקטובר, ליטקה קירשנר, אחות בבית חולים למחלות מידבקות, הסתירה מספר חולים וכך הצילה את חייהם. ולא היה זה מקרה בודד. באותו גירוש הלכו למוות יחד עם החולים רופאים רבים, ביניהם ד"ר רבקה כץ, ברברה רוזנבאום ורופאות אחרות. [55]

ידועה בגטו היתה ד"ר רוזליה בלאו, כירורגית. היא הצילה את חייו של תדאוש פאנקיייוויץ', שנכלל ברשימת היהודים המגורשים עקב הלשנה והודות להתערבותה שוחרר. לשם דבר הפך מקרה מותה: ביום חיסול הגטו הגרמנים רצחו במקום את כל החולים. ד"ר בלאו עמדה ליד מיטת ידידתה החולה, ד"ר ברגר, כאשר פרץ פנימה איש ס"ס הויאר עם אקדח שלוף. הוא פקד על ד"ר בלאו להסב את ראשה, אבל זו סירבה: "אתה יכול לירות, איני פוחדת ממך!" היא ידעה, שבקרוב הזה ידה על העליונה, כאדם וכרופא. "הויאר ירה בה מיד. ד"ר ברגר ניצלה. [56]

אותן הנשים הקרועות בין עבודת הכפייה, הדאגה למשפחה ופעילות הסעד היו הרוב. הן הפכו לצד בעליהן ובניהן לשכבה החברתית הגדולה ביותר בגטו. שכבה זו כללה את אנשי האינטליגנציה לשעבר ואת הבורגנות הבינונית שירדה לחלוטין מנכסיה בעקבות המלחמה. [57]. אבל היה גם מיעוט, "עילית" מפוקפקת, נשים, בנות ומאהבות של שוטרים יהודים, של פונקציונרים למיניהם ושל מלשינים. נשותיהם עסקו לרוב בשוק שחור, בו הרווחים היו מובטחים.

נשים, אם כי מעטות, נמצאו גם בקרב המלשינים היהודים. ביניהן היתה מרטה פורעץ ויהודיה גרמנית זלינגר, ש"עבדה" בשירות תאודור היינמייר, ראש המחלקה הפוליטית של הגסטאפו, שנתמחה במיוחד בהאזנה לשיחות גרמנים בבתי הקפה של קרקוב. המפורסמת ביותר, הן בגלל יופיה והן בגלל נבזות יוצאת דופן היתה סטפניה ברנדשטטר, המאהבת של רודולף קרנר, סגנו של היינמייר. סטפניה שהתה מחוץ לגטו ועסקה ב"צייד" של יהודים המסתתרים עם ניירות אריים ושל עסקני השמאל. [58] אותה ה"עילית" שנהנתה מתנאי מחיה משופרים ומחסדיהם של שליטים גרמנים, היא שמילאה במיוחד את בתי הקפה, אולמות המופעים ואת המסיבות הפרטיות בגטו. בו בזמן נשים "רגילות" נלחמו יום יום על החיים, על שארית הקיום והתקווה.

הלוחמות

היו גם לוחמות אחרות.

מבין תנועות הנוער שפעלו בקרקוב לפני המלחמה, שתיים מן הידועות ביותר פעלו בשטח הגטו: תנועת נוער ציונית ליברלית "עקיבא" ו"השומר הצעיר". באוגוסט 1942 הוקם ע"י "עקיבא" ארגון לוחמה "החלוץ הלוחם", שבראשו עמדו דולק ליבסקינד, סימק דרנגר, מאניק אייזנשטיין ואברהם לייבוויץ-לאבאן מתנועת "דרור-פרייהייט". במקביל אורגנה ע"י "השומר הצעיר" הקבוצה הלוחמת "איסקרא", שמנהיגיה היו קשיק באומינגר, בנימין האלברייך, שלמה שיין וגולה מירה. [59] בשני הארגונים מתוך סה"כ 129 חברים, היו שלושים ושלוש נשים. [60]

מה הניע את הבחורות הצעירות להצטרף לארגון לוחם, שלא היו לו שום סיכויים לנצח ואף לשרוד? ב"יומנה של יוסטינה" מצטטת גוסטה דרנגר את השגותיו של חבר התנועה, אלק גולדברג, שטען כי נוכח השואה הטוטאלית נותרה רק האמונה בנקמה בעתיד, כי דרך נוספת היא טירוף דעת. על זה השיבה גוסטה: "ההיסטוריה לא תסלח לנו על העוון הזה... היכן הסיבה הגדולה שבגללה עלינו להימנע מן התגובה היחידה הראויה לאדם שיש לו כבוד עצמי? ההיסטוריה תנדה אותנו לנצח. אם נשאר לנו איזה מוצא, אין זה אלא להציל את עצמנו בפני משפטו של העתיד".... [61] הקורא דברים אלה תוהה, מניין לבחורה זו, בת 25, אלמונית, שאיש לא הכיר

אותה חוץ מידידיה הקרובים - מניין לה היומרה הזאת? מדוע היא ראתה את עצמה כאחראית על הצלת כבוד העם היהודי בפני דין ההיסטוריה?

אין ספק, כי ההשפעה הראשונה היתה לאידיאלים של תנועת "עקיבא", בה תפסה גוסטה עוד לפני המלחמה מקום חשוב כמנהיגה, מחנכת ועורכת עיתון התנועה. האמנם רק זה? יוסף וולף, סופר צעיר שהכיר היטב את גוסטה כאשה יפה ועדינה, בעלת נפש אמנותית, מצביע על ההשפעה העצומה שהיתה לשמשון דרנגר על אשתו. דרנגר, אדם נוקשה, שחי לפי האידיאלים, העריץ רק את אלה שהקריבו את עצמם למען רעיון נשגב. עם הקמת "החלוץ הלוחם" גוסטה הפכה לרוח חיה של התנועה: היא ניהלה יחד עם בעלה עבודה טכנית, העבירה נשק, ארגנה עבודה חינוכית, ליוותה את קבוצות הלוחמים ליער "ובשקט סבלה שלבעלה סימק אין זמן עבורה". [62] שניהם כרתו "הסכם", שאם אחד מהם יפול בידי הגרמנים, השני יסגיר את עצמו. ואמנם גוסטה עשתה זאת שלוש פעמים. כאשר סימק נעצר התייצבה מרצונה בתחנת גסטאפו, כדי לראות את בעלה האהוב. בפעם השלישית נרצחו שניהם.

פרשת אהבתם של גוסטה וסימק, הראויה להנצחה אמנותית בידי מחזאי או משורר, אינה מהווה עדיין שום הוכחה, כי מאחורי כל אשה לוחמת עמד גבר אהוב. סיבות ההצטרפות לארגונים לוחמים היו שונות ומגוונות. גולה מירה לא השאירה יומן, אבל לפי המקורות השונים היא מצטיירת כאשה לוחמת וקנאית, הבנויה לפי מידותיה של "לה פאסיונריה" (La Pasionaria) האגדית. [63] עוד בנעוריה עברה מ"השומר הצעיר" למפלגה הקומוניסטית הפולנית, (שהיתה בפולין בלתי לגלית) ונדונה ל-12 שנות מאסר. [64] בזמן המלחמה השתחררה במזרח פולין ואחרי שאיבדה את בעלה ואת בנה, נרתמה לעבודת המחתרת. לא המאבק למען העתיד בארץ ישראל ולמען כבוד האומה היהודית עמד לנגד עיניה, אלא מלחמת נקם, מיידית, לצד הקומוניסטים הפולנים. הצבא האדום היה נערץ עליה מעל לכל. רגשות אלה משתקפים היטב בשיר מפרי עטה:

אדע, ממלים לוחטות חזקים יותר הרובים,
מטורי שירים נוקבים עדיפים טורי הגדודים.
אדע, כי קצב הזעם פחות בסבלו אומר
מצלילי תופי מלחמה, מפקודה, חזקה יותר.
והדגל האדום שבקרב- כסופה מעל מתנופף
יקר הוא, אהוב הוא יותר – מזה שמושר בלב.
אך מה לעשות במלים, שכמו לקרב נדחקות,
מוטב שתפרוצנה בשיר- אם הן את ליבי מסעירות.
כמו זרועות החובקות רובה- שיהיו לי כל שירי,
שיפרצו בסבלי קדימה - לקרב, לקרב, אחרי!!! [65]
(גולה מירה, תרגום: פ. קראי)

היו שהצטרפו למחתרת מתוך הערצה למנהיגים אהובים, היו שהושפעו מדוגמה של חברים אחרים. בזכרונותיהן של חברות ה"איסקרא", צסיה פרימר ופולה וארשבסקה אנו קוראים: "גולה מירה והרש (השיק) באומינגר הם שהנהיגו אותנו... כמו גיבורים אמיתיים ויתרו על כל קשרים אישיים... והחלו לארגן את הנוער היהודי... גולה הקסימה את כולנו... הרגשנו כי עם אנשים כאלה כדאי להלחם ולמות". על פי רוב אחד הלוחמים המליץ על מועמד חדש. כך הצליחה הנקה בלסם לגייס את רייזה קלינברג לשורות של "החלוץ הלוחם" ורייזה התרשמה עמוקות מאישיותו ומדבריו של לאבאן על הצורך להציל את הכבוד היהודי. [66]

ומדוע רבות לא הצטרפו? אובייקטיבית היה קשה מאוד למצוא קשר עם הארגון הלוחם, כי חבריו, כאמור, פחדו מן המלשינים. וכאשר הקשר כבר נוצר – באה ההתלבטות: הפחד מן המוות ועוד יותר- מן העינויים. וכיצד יסתדרו ההורים לבד? האם יש לי רשות לעזוב אותם? האם יש לי רשות לסכן אותם? הרי הגרמנים נוקטים בעונש קולקטיבי. זאת ועוד: לאלו שגדלו במשפחות מתבוללות והיו רחוקות מיהדות ומציונות כאחד- לא היה כלל ברור, מדוע עליהן להילחם על הזכות למות בכבוד. [67]. ודווקא בשירה של אסתר שטוב, בחורה דתית המתארת את צעדת המגורשים, רואים את הקשר בין העמדה הפאסיבית לבין האמונה, כי העם היהודי ישאר לנצח:

כל הזמן הם נגד עיני עומדים
הם כבר הולכים - כה נכנעים,
עצבות על פניהם וחיוורון...
את גורלם לא נדע, לא נשמע את קולם,
אך אולי בכל זאת אי פעם נזכה
שיעברו הזמנים הרעים,
כי יהודים, למרות הכל, לא יאבדו לעולם... [68]

(אסתר שטוב, (קטעים), תרגום: פ. קראי)

היו שהתגברו על כל המעצורים והצטרפו. באיזה מחיר? חברי שני הארגונים היו ברובם ערירים. באקציה של אוקטובר גורשו הוריהם של דולק ליבסקינד ושל סימק דרנגר, אמה של גוסטה וקרוביהם של רבים אחרים. "עתה חופשיים היו... רשמה גוסטה - נותקו קשריהם האחרונים עם חיי משפחה רגילים... קשה היה לו לאדם שהצטרף באורח זה למחתרת לאחר שכל הרגשות כבר מתו בקרבו." [69]

אבל נותר עוד רגש הנקמה. ותחומי הפעילות היו רבים: יש לזכור, כי בהשוואה לכל תנועות ההתנגדות האחרות באירופה הכבושה, רק חברי המחתרת היהודית נאלצו לפעול בקונספירציה כפולה. בתוך הסביבה העוינת הם לא יכלו לנוע כיהודים ורק עם ניירות אריים יכלו לצאת מן הגטו. מכאן החשיבות העצומה לתפקיד הקשריות, עליהן כותב אריה באומינגר: "הקשרית היתה לרוב בחורה צעירה, יפה, בעלת הבעת פנים אריות, אדיבה ומחייכת לסביבה הארית... ארנקה הכיל לרוב אקדח קטן, ניירות שונים וגלולת רעל... תמיד היתה בנסיעות מגטו לגטו, מעיר לעיר, כשהיא מבריחה נשק, ניירות מזויפים ועיתונות מחתרתית." [70]

גם לבחורה המתאימה ביותר ארבה הסכנה, בכל רחוב, בכל חשמלית או בתחנת רכבת. רבות נפלו בדרך. מירה ליבסקינד, אחותו של דולק, לא הצטיינה בחזות "ארית" במיוחד, אך למרות זאת שמרה חודשים על הקשר בין התנועה בקרקוב לבין החברים בעיירה טומאשוב, עד שנפלה בידי הגרמנים בינואר 1943. [71] מלים חמות מקדישה גוסטה ביומנה לאחותו של בעלה, צסיה דרנגר המכונה "צ'ארנה" ("שחורה" בפולנית). "צ'ארנה" היתה רק בת 12 כאשר פרצה המלחמה. כאשר אחיה סימק נאסר בפעם הראשונה, היא הפכה לראש המשפחה להורים השבורים. גוסטה וסימק דאגו ללמד אותה ובמהרה היא נקלטה בין הקשריות ומילאה תפקידים קשים, מה שלא הפריע לה, למרות גילה הצעיר, לחזות אהבה ראשונה. היא נפלה במרץ 1943. [72]

הקשריות שהיו, כאמור, בחורות צעירות ויפות, נאלצו להתמודד עם סכנה נוספת: הסחיטה המינית. זה קרה לאווה ליבסקינד ולחברתה, כאשר ביושבן כפולניות באחת העיירות, נטפל אליהן שוטר מקומי והן נאלצו לעזוב את המקום. פרשה מיוחדת קרתה לאנקה פישר, ששירתה לפני המלחמה בגדוד הצופים הפולנים והיתה מרוחקת מאוד מיהודים ומיהדות. בזמן המלחמה היא התגוררה כפולניה בעיירה רוזוואדוב והסתדרה היטב, עד שהחלו חיזוריו של אחד הפולנים המקומיים. כאשר נתקל בסירוב מוחלט, הצביע עליה - "יהודיה!". אנקה נאסרה, אבל למרות האיומים לא הודתה שהיא יהודיה ובסוף שוחררה. בהשפעתה של מירה ליבסקינד הצטרפה ל"החלוץ הלוחם" ונהרגה בנסיבות לא ידועות. [73] עם פיתויים וסכנות לאין סוף התמודדה הלה שיפר, בלונדינית יפה ואמיצה, עליה הוטל התפקיד הקשה ביותר: להביא מווארשה לגטו קרקוב את חמשת האקדחים הראשונים שנקנו בכסף רב. [74]

התמיכה והעזרה שהושיטו הבחורות לחבריהן הלוחמים ניכרת גם ביוזמה אחרת: בקיץ 1942 הוקם ברח' יוזפינסקה בגטו הקיבוץ העירוני של "החלוץ הלוחם". שם גרו, אכלו וישנו, שם ערכו ערבי "עונג שבת" המסורתיים. את הקבוץ ניהלה ביד רמה אלזה לאפה, הדואגת והאמהית. מאותה אווירה חמה ואוהבת יצאו למיבצעים "החוצה". הבנות עזרו בריגול של אובייקטים צבאיים, במציאת מקומות מחבוא, בהכנת תעודות מזויפות, בהפצת חומר חינוכי ותעמולתי ועוד. המפורסם ביותר היה מיבצע "ציגנריה" בקרקוב, ב-22 בדצמבר 1942, בו השתתפו ארבעים איש, מהם כמחצית בנות. כאשר הבחורים השליכו רימונים על בית הקפה הגרמני "ציגנריה", בו נהרגו ונפצעו עשרות גרמנים, הבנות הניפו דגלים פולניים, הדביקו כרזות על קירות הבתים שקראו לפולנים למרוד והניחו פרחים לרגלי האנדרטה של המשורר הפולני, אדם מיצקייביץ'. [75] אבל המלשינים היו בעקבותיהם של הלוחמים ורובם נאסרו במהרה ונשלחו לבית הסוהר מונטלופיץ בקרקוב. דולק ליבסקינד נפל בקרב יריות. [76]

בתחילת 1943 גוסטה דרנגר וגולה מירה נפגשו בתא האסירות בכלא הלצ'וב בקרקוב. כאן ישבה גם קבוצת הקשריות שנתפסו מקודם. בהתרגשות נזכרת אחת מהן, גניה מלצר, את הימים בהם שהו יחד עם שתי המנהיגות: גוסטה אירגנה שיעורי תנ"ך ותולדות א"י, גולה לימדה שירי מהפכה. כולם ידעו שזה תא נידונים למוות ורק מן התא הזה בקעו צלילי שירה. שם נרקם רעיון הבריחה. ב-29 באפריל 1943, בזמן ההעברה למחנה פלאשוב האסירות הצליחו לברוח. כמה מהן, ביניהן גולה מירה, נהרגו בזמן הבריחה. [77] גוסטה ניצלה ונפגשה עם סימק, שאף הוא ברח מן הכלא. עד סוף 1943 הם שהו במחבוא בבונקר בסביבת בוכניה, שם הדפיסו והפיצו את העיתון המחתרתי "החלוץ הלוחם". משימתו העיקרית היתה רישום קורות הארגון הלוחם בקרקוב ומן הגליונות המעטים שנותרו עולה האפופיאה המופלאה של הקרבה וגבורה יהודית, אותה רשמו גם הלוחמות של גטו קרקוב. [78]

סיכום

לא היתה התקוממות בגטו קרקוב. כמה אלפים שנותרו ראו את קרש ההצלה במחנה פלאשוב, אליו הועברו אחרי חיסול הגטו. ואמנם בגטו לא היו תנאים אובייקטיביים לארגון המרד: שטחו היה קטן, בתים ישנים לא אפשרו הקמת מעברים ובונקרים, פיקוח השלטונות בעזרת המלשינים היה צמוד ועקבי. ללוחמים לא היה ניסיון, לא בעלי ברית ולא נשק ומנהיגיהם חששו, שבעקבות פעולות איבה בתוך הגטו ייעשנו כל יושביו.

והיתה עוד סיבה: גולה מירה הטיחה לא פעם במנהיגי "עקיבא", שהם "קומץ מרדנים מבודדים... המוכנים למות בכבוד". היא ראתה בזה פוזה המרשימה דמיון נעורים רומנטי, אך לא די בה לגיוס זינוק המוני קונקרטי. [79] ואמנם, למרות ההערצה שרחשו להם יהודי הגטו- הלוחמים היו מבודדים. לא היתה בגטו תמיכה רחבה לארגוני הלוחמה, לא מצד האוכלוסייה בכלל ולא מצד הנשים בפרט. מתוך היבט זה ניתן לראות גם את מאבק ההישרדות של נשים כאחד הגורמים לאי-פרוץ המרד.

מה היו המאפיינים של מאבק זה? הנשים הבינו מהר יותר באופן אינטואיטיבי, כי "זו מלחמה אחרת" ויש להציל מה שניתן. לכן כבר עם פרוץ המלחמה הן הפצירו בגברים להימלט מזרחה ורבות נאלצו בכוחות עצמן להילחם על קיום המשפחה. כמה תכונות נשיות הקלו עליהן להתמודד עם המציאות הקשה טוב יותר מן הגברים: השלמה עם חוסר אונים, כושר הסתגלות מפותח, הן נשי ויכולת לפתח קשרים עם הסביבה (לפעמים גם עם גרמנים) - וכל זה נוסף ליתרונות פיזיים: חוזק ביולוגי, שמירה טובה יותר על המראה החיצוני ועל הניקיון. הנשים ניסו את כל השיטות ואת כל דרכים על מנת לשמור על המשפחה: הברחת מזון, שוחד הממונים למיניהם, מציאת מקומות מחבוא, מסחר שחור, בריחה עם נירות אריים, פעילות במוסדות סעד שונים ויחד עם זאת - דאגה למינימום מזון רוחני, לפירוור תרבות, לעזרה לזולת. היו רבות שברגע האחרון שלחו את ילדיהן החוצה, על מנת שינצלו- ולבדן הלכו למוות.

נוכה עובדות אלו - האשמה ב"רכרוכיות פנימית" יהודית אינה רק בלתי צודקת, היא גם מעליבה. מרום הפסגה עליה העמידו דרנגר וחבריו את ערך הלוחמה, הם לא ראו את הבת שהלכה למוות עם אמה ולא את האם שלא רצתה להשאיר את תינוקה לבד. מדוע יאנוש קורצ'אק הפך לסמל הגבורה וההקרבה העצמית ואננה פוירשטיין, המנהלת האלמונית של בית היתומים בקרקוב - מזוהה עם צאן המובל לטבח? האם החלטתה להיות עם הילדים עד הסוף אינה מעוררת כבוד?

כנגד "המנטליות הגלותית" על כל חטאיה: פחדנות, מחילה על כבוד עצמי, התרפסות לפני כוח וכו' העמידו הלוחמים את ערך המרד או לפחות - בריחה המונית, התפרצות, הצפת רכבות, דרכים וכו'. התקוממות כזאת היתה מקשה על הגרמנים לבצע את זממם. כאשר גוסטה דרנגר שאלה את בעלה, האם יש למרד יהודי יותר מערך סמלי, קיבלה תשובה, כי המרי היהודי ישתלב בשרשרת המרידות של העמים המשוועבים באירופה נגד הכובש, "רק מבפנים אפשר לפוצץ את הכלי המאוס הזה." [80]

מבלי להתייחס למרידותיהם של היהודים, מן הפרספקטיבה ההיסטורית מצטיירת היום אמונתו של דרנגר וחבריו, כי בארצות אירופה המשוועבות תפרוץ מרידה כללית נגד הגרמנים - כשיא התמימות הפוליטית. בשום מדינה משועבדת לא פרצה התקוממות כללית והפרטיזנקה המקומית - אפילו ביוגוסלביה - גם אם פעלה רבות, לא הצליחה בכוחות עצמה "לפוצץ מבפנים" את החנק הגרמני. לא מרדו שבעה מיליונים פועלי כפייה שהובאו לגרמניה בקרונות בקר מכל ארצות אירופה.. לא מרדו רבבות אסירים הכלואים במחנות ריכוז. (מרד בוכנוואלד פרץ באפריל 1945). לא מרדו והלכו כצאן לטבח שלושה מיליון שבויי מלחמה רוסיים. מתוך 11,000 שהובאו לאושוויץ בסוף 1941, נותרו במרץ 1942 רק 400. [81] לא ידועים מקרים, שהמונים חסרי נשק התפרצו נגד גרמנים חמושים. האם לכולם היתה "מנטליות גלותית"? או שבאותו רגע שהמציאו את הרובה, מתו כל הגיבורים...

ובכל זאת - אף אחד מן העמים המשוועבים אינו מאשים את עצמו שאיבד את כבודו משום שלא התמרד. רק היהודים פיתחו רגשי אשמה ובושה על כך שנרצחו ועד היום מתנצלים משום מה לא מרדו. את התיאוריה על "אבדן הכבוד של העם היהודי" המציאו היהודים, אבא קובנר, שמשון דרנגר ומורדים אחרים, והיא מקננת עדיין בתודעה הציבורית ובמדיניות הרשמית של מערכת החינוך.

לגבי יהודי קרקוב יבואו ויגידו: אבל להם לא היה מה להפסיד, אז למה לא מרדו? על זה עונה תדאוש פאנקיוויץ', עד ראייה של הגירושים בגטו: " בין יריות, בעיטות ומכות רצח... מי שראה את השיטות שבהן השתמשו הגרמנים לזריעת הפחד, להפצת השמועות, לטיפוח האשליות, איך עוררו בלב המגורשים את התקווה שיניחו להם לחיות ואיך איימו בעונשים קולקטיביים ובאחריות ציבורית לכל מעשה בריחה, חבלה, לכל תגובה של הגנה עצמית- כי אז לא היה שואל אותי - מדוע?" [82]

יש להצדיע ללוחמי גטו קרקוב על ההקרבה העצמית, על אומץ הלב, על הנכונות להנציח מעשי גבורה יהודית בדפי ההיסטוריה. מעשה גבורה של גב' ויינפלד היה צנוע בהרבה: היא הצליחה להציל שניים מתוך שלושת ילדיה. על כן יש להצדיע שבעתיים לה ולכל הנשים בגטו קרקוב, שבמאבק על הישרדות גילו, למרות "המנטליות הגלותית", אומץ לב, מסירות וכוח עמידה.

ה ע ר ו ת:

- [1] יעל פלד, קרקוב היהודית 1939-1943, עמ' 163, מאבק, בית לוחמי הגטאות 1993, עמ' 163. (להלן: י.פלד). הארגון המחתרתי בגטו קרקוב, "החלוץ הלוחם", הוקם באוגוסט 1942
- [2] רבקה פרליס, "החלוץ הלוחם", בית לוחמי הגטאות 1984, עמ' 39. (להלן: החלוץ הלוחם). (Jesień młodości, Oświęcim 1996, p. 144, Miriam Akavia, (להלן: Jesień młodości).
- [3] תדאוש פאנקיוויץ', בית מרקחת בגטו קראקוב, יד ושם 1985. (להלן: בית מרקחת). (H. Nelken: Pamiętnik z getta w Krakowie, Toronto 1987, p. 94, 107, (להלן: H. Nelken).
- [4] יוסף באו, שנות תרצ"ח, תל-אביב 1982, עמ' 19. (להלן: שנות תרצ"ח). Henryka i Ilona Karmel, Śpiew za drutami, New York 1947, p.79
- [5] עדותה של אירנה רוטנברג-ברונר, ארכיון יד ושם (איו"ש), 0-33/1656
- [6] נתן גרוס, מי אתה אדון גרימק, תל-אביב 1986, עמ' 19-22. (להלן: מי אתה אדון גרימק).
- [7] עדותה של שושנה אדלר, איו"ש, H.Nelken, p.268
- [8] שם, עמ' 87.
- [9] יוסף בוסאק, והאיל לא נאחז בסכך, תל-אביב 1986, עמ' 13, (להלן: יוסף בוסאק)
- [10] רות קורנבלום-רוזנברגר, נדר, תל-אביב 1986, עמ' 27, (להלן: נדר)
- [11] עדותה של שושנה אדלר.
- [12] עדותה של אירנה ברונר.
- [13] עדותה של גיזלה מנדלסון, איו"ש, 1582/0-3
- [14] יוסף בוסאק, עמ' 45-49.
- [15] עדותה של אירנה ברונר.
- [16] מי אתה אדון גרימק, עמ' 6
- [17] Aleksander Bieberstein, Zagłada Żydów w Krakowie, Kraków 1985, (להלן: A. Bieberstein) p.182
- [18] עדותה של זופיה שטנדיג, איו"ש, 0-3/3231.
- [19] עדותה של רחל שפירא-אהרונוביץ, איו"ש, 0-3/3306
- [20] מרים שפרלינג-ניק, "מפתח לממלכה של אבסורד", הוצ' עצמית.
- [21] עדותה של לאה בלדברג-מוסקטנבלוט, איו"ש, 0-33/1801
- [22] Henryk Z. Zimmermann, Przeżyłem, pamiętam, świadczę, Kraków 1997, p. 157 (להלן: H. Zimmermann)
- [23] Jesień młodości, p. 148
- [24] עדותה של אסתר נצר, איו"ש, 0-33/650
- [25] עדותה של אירנה ברונר; H. Nelken, p.174
- [26] H. Nelken, p.133.
- [27] עדותה בעל פה של ברוניה פלצקי.
- [28] עדותה של מריה פיילר-פלינסקה, איו"ש, 0-3/2316
- [29] עדותה של מרים עקביא, המכון ליהדות זמננו.
- [30] עדותה של רחל אהרונוביץ-שפירא, איו"ש, 3306/0-3
- [31] humanus (לטינית) - משמעות כפולה, לפי כוונתה של המחברת: אדם מלא רגשות אנושיים וגם - שוחר מדעי הרוח.
- [32] פליציה קראי, בודד מול המוות, ירושלים 1980, עמ' 47.
- [33] עדותה של אירנה ברונר.
- [34] H. Nelken, p.192
- [35] שירים של גוסטבה שטנדיג-לינדברג, הוצאת הקרן על שם מרים לינדברג ז"ל, רמת אביב 1984.
- [36] עדותה של יואננה רינגל, איו"ש, M-42/241
- [37] נדר, עמ' 28-29
- [38] H. Nelken, p. 224
- [39] בשם "אופטימה" קראו (על שם אחד המפעלים מלפני המלחמה) לתאגיד של בתי מלאכה, הייטים, פרוונים וסנדלרים, שעבדו בגטו וקיבלו הזמנות מ"המרכז למלאכה" הגרמני.
- [40] עדותה של שושנה אדלר.
- [41] ונותרה רק אגדה, זכרונות מקראקוב היהודית, תל-אביב 1986, עמ' 34.
- [42] עדותה של מלוינה פרלמן, איו"ש, 9279/0-3
- [43] צבי ברלב, מי יתן לילה, תל-אביב 1980, עמ' 30-32.
- [44] רות גרובלר-הבר, עדות בעל פה.
- [45] עדותה של אננה טאוובה, איו"ש, 0-3/3352 - הגרמנים היו מעוניינים בקיום מוסד זה, כי הרוויחו מהמרת מטבע זר של התרומות למטבע מקומי.
- [46] עדותו של ליאון סלפטר, איו"ש, M-2/439; ראה גם: H. Zimmermann, p. 110-112
- [47] עדותו של יעקב הלפרין, איו"ש, 0-3/691
- [48] H. Nelken, p.158
- [49] A. Bieberstein, p. 217

- [54] שם, עמ' 215
- [55] שם, עמ' 183, 191-195.
- [56] בית מרקחת, עמ' 117 .
- [57] דורה אגטשטיין-דורמונט, "היהודים בקראקא בתקופת הכיבוש הנאצי", ספר קראקא, ירושלים 1959, עמ' 397 (להלן: ד. אגטשטיין).
- [58] A. Bieberstein, p.84, 173.
- [59] אריה באומינגר, "מורדי גיטו קראקא", ספר קראקא, עמ' 416 (להלן: א. באומינגר).
- [60] יעל פלד, עמ' 279-281.
- [61] גוסטה דוידזון, יומנה של יוסטינה, בית לוחמי הגטאות תשל"ח, עמ' 39 .
- [62] Józef Wulf, Przedmowa, *Pamiętnik Justyny*, Kraków 1946, p.p 16-19
- [63] דולורס איברורי, "לה פאסיונריה", היתה בין מייסדי של המפלגה הקומוניסטית הספרדית ומנהיגה מפורסמת במלחמת האזרחים הספרדית, 1936-1939 .
- [64] יעל פלד, עמ' 260
- [65] *W trzecią rocznicę zagłady getta w Krakowie*, Kraków 1946, p. 65 .
- [66] שם, עמ' 42.
- [67] H.Nelken, p.174
- [68] אסתר שטוב, שירים (בפולנית), איו"ש.
- [69] יומנה של יוסטינה, עמ' 80 .
- [70] א.באומינגר, ספר קראקא, עמ' 425.
- [71] יומנה של יוסטינה, עמ' 53 .
- [72] שם, עמ' 38-39.
- [73] א.ביברשטיין, עמ' 246 .
- [74] יומנה של יוסטינה, עמ' 34-36 .
- [75] חוה פולמן, "ההתקפה על קפה" ציגנריה", ספר מלחמות הגטאות, 1954 , עמ' 319.
- [76] ראה הערה 70, לעיל.
- [77] "מרד אסירות", ספר מלחמות הגטאות, עמ' 323 .
- [78] החלוצין הלוחם, עמ' 29-31 .
- [79] החלוצין הלוחם, עמ' 101 .
- [80] יומנה של יוסטינה, עמ' 21-22
- [81] *Wspomnienia więźniów obozu KL Auschwitz*, Oświęcim 1995, p.172.
- [82] בית מרקחת, עמ' 115 .